

Dunja Rihtman-Auguštin

POLOŽAJ TRADICIONALNE KULTURE U SUVREMENOM DRUŠTVU

»Folklor ugrožava striptiz?« — Ta rečenica naslov je jednog članka što ga je 6. VII 1970. u broju 953. objavio beogradski časopis »Ekonomska politika«. Neću navoditi cijeli članak, nego samo njegov završetak:

»Iako je sasvim moguće u mimohodu kroz kakav italijanski grad čuti sredovečnike kako se prijateljima hvale kako su u Jugoslaviji gledali »integral« (do gola) svlačenje zbog čega bi uostalom naša mapa lokala sa striptizom bila prenačičkana zastavicama duž granice sa ovom zemljom, ipak je sve uočljivija transformacija ka *izvorno-folklornoj* (kurziv D. R.) zabavi koja za golišavošću zasićenu ostalu evropsku publiku predstavlja otkriće. Uostalom i ugostitelji zapažaju, pa se u tom smislu i orijentišu, da dobar i skup (3.000 dinara za noć) folklorni ansambl doprinosi više prometu u lokalnu nego osrednja varijetska trupa zvučnog imena. *Simbioza dveju atrakcija možda bi dala još i najbolje komercijalne efekte*«. (kurziv D. R.)

Citat je poduži, ali nadasve ilustrativan. U uvodu ovih razmatranja to je drastičan način da se postavi pitanje kakvo je mjesto folkloru u suvremenom svijetu, odnosno kakvo je zapravo mjesto tradicionalne kulture u suvremenom jugoslavenskom društvu. I da se na njega odgovori.

Prije negoli počnem upotrebljavati pojam »tradicionalna« kultura, napominjem da pod tim pojmom razumijevam kulturu u kulturno-anthropološkom, odnosno etnološkom smislu, a »tradicionalna« dodajem zato da bih naglasila njen kontinuitet.¹ A kako je jučerašnja naša kultura bila pretežno seljačka (80 posto seljačkog stanovništva Jugoslavije prije rata), pod pojmom »tradicionalna« kultura pretežno mislim na obrasce seljačke kulture. Nadalje, pojam kultura povezujem s pojmom

¹ Detaljnije je definicija, odnosno stajalište o »tradicionalnoj« kulturi obrazloženo u članku autora ovog rada: *Tradicionalna kultura i suvremene vrednote*, Kulturni radnik, 1970, 3.

društvo u smislu dinamičkog međudjelovanja sistema normi, vrednota, ponašanja, s jedne strane, i društvene strukture, s druge. Stoga govorim o društveno-kulturnom sistemu.²

Tradicionalna kultura živi na stanovit način u suvremenom jugoslavenskom društveno-kulturnom sistemu. To je i prirodno jer društvo i kulturu podjednako tvore njihova prošlost i sadašnjost. A u procesima adaptacije jučerašnjih oblika današnjim i sutrašnjim, ali i današnjih i sutrašnjih jučerašnjima, mijenjaju se i razvijaju društveno-kulturni sistemi.

Cilj etnologije, odnosno kulturne i socijalne antropologije, nije samo u tome da bilježi i pamti, povezuje i interpretira jučerašnju kulturu, nego i da promatra današnju, analizira promjene pa čak predviđa sutrašnja kretanja.

Rezultati istraživanja usmjerenih tom cilju mogu biti značajni ne samo znanstveno nego i onima koje zanima društveni razvoj i koji žele na njega utjecati.

Istraživanja koja sam provodila posljednjih nekoliko godina pokazuju koliko je tradicionalna kultura prisutna u suvremenom životu, kao i to da ona prilično intenzivno određuje ponašanje ljudi, često na neočekivanoj razini.

Evo nekoliko primjera iz različitih područja društveno-kulturnog sistema.

1. Štednja stonovništva u Jugoslaviji posljednjih je nekoliko godina u velikom porastu. Statistički podaci i ankete stonovništva koje vode za to kvalificirane ustanove pokazuju da postoje znatne regionalne diferencijacije u sklonosti za štednju. Najviše štede Slovenci, a odmah iza njih Makedonci.

Slovenija je naša ekonomski najrazvijenija republika, najranije od svih ukopčana u tokove industrijskog razvoja i kulturno najsirodnija nekim srednjoevropskim orijentacijama u kojima štednja novca igra važnu ulogu (i to ne samo u »čarapi« kao oblik statične štednje nego i dinamično, u štednim ustanovama). Stoga je i sam argument ekonomskog razvoja dovoljan da objasni najveći intenzitet štednje u Sloveniji.

Ali Makedonija spada među naše ekonomski najnerazvijenije republike, gdje stonovništvo u prosjeku ima osjetno niži nacionalni dohodak i gdje ekonomski pokazatelji upozoravaju na znatno zaostajanje iza nekih drugih republika (Hrvatske, Srbije, AP Vojvodine). Visoka sklonost štednji u Makedoniji ne može se stoga objasniti ekonomskim razvojem, nego vrednotama sadržanim u tradicionalnim kulturnim obrascima. A ta vrednota, štedljivost Makedonaca, potvrđena je u više etnoloških i etnografskih djela (Mil. Filipović, J. Hadži-Vasilev, J. M. Pavlo-

² U sociološkoj i etnološkoj, odnosno kulturno-antropološkoj literaturi vodile su se mnoge rasprave o primatu pojmova društvo, odnosno kultura. U jednoj zajedničkoj izjavi T. Parsons i A. Kroeber tretirali su kulturu i društvo kao dva usko povezana kompleksa pojava koji se ne mogu promatrati odvojeno. Suvremena teorija sistema polazi od pretpostavke društveno-kulturnog sistema koji sjedinjuje društvo i kulturu u njihovu međudjelovanju (vidi W. Buckley, *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice Hall 1967).

vić). U tim radovima govori se o velikoj sklonosti Makedonaca štednji, sklonosti da se štedi na svemu, pa čak na račun ishrane, da bi se novac skupio, tezaurirao ali i ulagao u novu kuću, proširenje imanja ili za nabavu mladenke ili opremu i sl.

Tako na neočekivanoj razini nalazimo utjecaj tradicionalnih vrednota na suvremeno ekonomsko ponašanje.³

2. Jedna analiza pomorske tematike u našoj narodnoj književnosti, koju je vrlo pomno napravila Maja Bošković-Stulli, pokazala je kako postoje dva posve diferencirana stava prema moru. »U kontinentalnoj narodnoj poeziji i prozi more je doživljeno na apstraktan način, kao iskonska slika onog svijeta, nestvaran kraj gdje se odvijaju pustolovine junaka, ili ono bar razdvaja ovaj svijet od onoga«. Narodna poezija i proza u primorskim krajevima koncipira more mnogo realističnije, u svim njegovim aspektima, protkano pomorskim iskustvom (odnosi na brodu, način iskrcavanja tereta, brodska oprema) i ocrtavajući stvarne društvene situacije (žena kojoj muž plovi ili gine na moru i sl.).⁴ A to svjedoči da su postojale dvije vrijednosne orijentacije, dubokih i davnih korijena.

Te vrijednosne orijentacije, međutim, i danas služe kao vodiči akcije. Poznato je, naime, da se i u staroj Jugoslaviji, ali i u suvremenoj, sve do današnjih dana, vrlo teško probijala pomorska orijentacija zemlje i njene privrede, dakle orijentacija na razvoj pomorske a i turističke privrede. U centrima odlučivanja, političkog i birokratskog, ova druga pomorska vrijednosna orijentacija teško je krčila put, pa se prije rata govorilo čak o »vardarskoj« orijentaciji, ne sagledavajući svekolike prednosti razvoja pomorske privrede za jednu izrazito pomorsku zemlju. Suvremeni privredni razvoj iziskivao je definitivno napuštanje kontinentalne vrijednosne orijentacije. Znajući kako je kultura tvrdokorna lako ćemo razumjeti zašto do njega dolazi tako sporo; osjećamo, naime, opet utjecaj tradicionalnih vrijednosnih orijentacija na području odlučivanja.⁵

3. Kao što je poznato, ekonomska je struktura kod nas dala okrilje razvoju dvaju dominantnih kulturnih obrazaca — seljačkoratarskom i stočarskom. Oni su u doba tzv. ekstenzivnog privređivanja živjeli u neke vrste simbiozi, pa su se i njihove kulture podudarale, odnosno imale su mnogo dodirnih točaka i na ekonomskom i na drugim područjima. Ima mnogo indikacija da je u oba obrasca bila vrlo značajna ona vrijednosna orijentacija koja je u literaturi poznata kao »predodžba o ograničenom dobru«. Radi se o koncepciji, odnosno o poimanju svijeta u kojemu su sva dobra ograničena, dakle zemlja, bogatstvo ali i zdravlje pa i ljubav. Ništa se, po toj koncepciji, radom ne može uvećati,

³ To sam pokušala istražiti u radu: *Štednja — jedan uvid u motivacije i globalne orijentacije*, Ekonomski institut, Zagreb 1970.

⁴ Maja Bošković-Stulli, *Pomorska tematika u našoj narodnoj književnosti*, »Pomorski zbornik«, I-II, Zagreb 1962, str. 505—536.

⁵ Tradicionalne i suvremene orijentacije s obzirom na vrednovanje mora usporedila sam u radu *Pretpostavke za istraživanje vrednota budućnosti*, Ekonomski institut, Zagreb 1970.

promijeniti, a jedino vrijedi ona »dok jednom ne omrkne, drugom ne osvane«. Ta se koncepcija razvila u seljačkom društvu koje je poznavalo samo jednostavne načine privređivanja u kojima je određen rad davao uvijek jednak rezultat. To više što je organizacija rada bila data, radni procesi se u više generacija gotovo i nisu mijenjali, pa se o njima u selu zapravo nikad i ne raspravlja.⁶

Valjalo bi stoga potpunije istražiti koliko je vrijednosna orijentacija »ograničenog dobra« duboko prožela tradicionalnu seljačkoratarsku kulturu kod nas. Vjerojatno bi takvo istraživanje pokazalo da ta orijentacija još uvijek prilično intenzivno živi.

Isto bi tako valjalo istražiti i to kako se predodžba o ograničenom dobru modificirala u stočarskom kulturnom obrascu. Ima, naime, indikacija da je stočarska kultura tražila i našla izlaz iz začaranog kruga ograničenog dobra. Našla ga je u neobuzdanom i nezavisnom ponašanju, u nepoštovanju tuđe muke i tuđega, najčešće seljačkoga interesa. Na to, npr. upozoravaju odjeci osobitog pastirskog mentaliteta u narodnoj poeziji.⁷

Zbog ekonomskih razloga razvio se s vremenom antagonizam među seljačkim — ratarskim i onim pastirskim kulturnim obrascem.⁸

Antagonizam među seljacima ratarima i transhumantnim stočarima još uvijek postoji, pa ima dokaza o sukobima i u naše dane; o tome se svake jeseni nađe koji članak u novinama a vodila se o tom sporu i rasprava u Saboru SR Hrvatske. U toj raspravi predstavnici poljoprivrednih panonskih općina oštro su se suprotstavljali zimskim pohodima dinarskih pastira i tražili intervenciju milicije, do koje je doista i dolazilo.⁹ Tu je perzistiranje jednog sukoba iz tradicionalne kulture, kako vidimo, prisutno i danas. Ono je očigledno i zabilježeno je. Mnogo su manje evidentni sukobi dvaju mentaliteta koji su prethodno opisani, a koji također traju u današnjici.

Ova tri primjera izabrana su iz različitih područja kulture i društvenog ponašanja ali svi podjednako govore o prožimanju suvremenog društveno-kulturnog sistema onim jučerašnjim, »tradicionalnim«. Ne može se u tim slučajevima govoriti, kako je to običavala starija etnologija, o prežicima, survivalima — atavizmima minulih epoha. Takvo stajalište bilo bi previše jednostavno zato što znamo da se ne radi samo o stranim tijelima iz prošlosti, bez funkcija u suvremenom životu, nego upravo o prožimanju novog i starog, do kojeg dolazi često u istim ljudima i društvenim situacijama. I koje ne prolazi bez kriza i sukoba,

⁶ Foster, *Peasant Society and the Image of Limited Good*, »American Anthropologist«, Vol. 67, No 2, travanj 1965.

⁷ Maja Bošković-Stulli, *Pjesma o silnom čobaninu*, »Rad IX kongresa Saveza folklorista Jugoslavije«, Sarajevo 1963.

⁸ Marijana Gušić, *Tumač izložene građe*, Etnografski muzej Zagreb, Zagreb 1955.

⁹ *Stenografski zapisnik Sabora SR Hrvatske*, Serija 14, knjiga 5, str. 71—72. i 200—208. (Rasprava o aktualnom stanju i problemima nomadskog napasivanja stada u SR Hrvatskoj), Zagreb 1968. Najsvježiji su podaci od ove jeseni: »Stada prešla usprkos stražama, sukobi bosanskih ovčara i slavonskih ratara«, »Borba« 7. XII 1970, str. 6.

uključivši čak posvemašnje negiranje tradicionalne kulture. Jer suvremeno društvo nije ponekad u stanju ni sagledati te pojave — previše su mu blizu!

Već sam u više navrata kao simptomatičan analizirala stav našega društva prema tradiciji i folkloru u proteklih dvadeset i pet, odnosno trideset godina. Čini mi se da je taj stav vrlo značajan želimo li uopće razumjeti naše društvo. Zato ću to razmišljanje pokušati rekapitulirati:

U odnosu našeg suvremenog društva prema tradicionalnoj kulturi posve se jasno diferenciraju četiri faze:

I f a z a — za vrijeme same revolucije i u godinama neposredno nakon nje. Revolucija, odnosno oslobodilački rat odvijao se u okviru tradicionalnih kulturnih obrazaca i umnogome se oslanjao na tradicionalne vrednote. Partizanski gerilski rat se vrlo dobro može voditi jedino uz seljačka, pretežno autohtona gospodarstva,¹⁰ a vjekovne vrednote otpora i ratovanja uklopile su se u programe oslobodilačkoga rata i revolucionarnoga pokreta i povezale s ciljevima društvenog preobražaja i modernizacije.

II f a z a — neposredno nakon oslobođenja prve velike migracije iz sela donijele su u gradove izvorni folklor na gradske ulice i pozornice; revolucionarni polet sadržavao je i nacionalni polet i visoko vrednovanje autohtonog, »narodnog«.

III f a z a — pedesete do šezdesetih godina. S jedne strane, industrijalizacija koja dovodi do silnih pomjeranja stanovništva iz sela u grad, i to stanovništva koje pošto-poto želi da postane gradsko i izbriše sve tragove svog porijekla. S druge strane, politički centralizam koji negira nacionalne i regionalne osobitosti. Sve je to utjecalo na to da se društvo — bilo pojedinci, bilo grupe, bilo institucije, zastidjelo vlastitih korijena ocjenjujući tradicionalnu kulturu kao primitivizam, a »narodnu umjetnost« i folklor kao nedovoljno progresivne izraze društvenog života. Stoga ne samo da se istraživanje tradicionalne kulture nije poticalo nego je postojao i izravno negativan stav prema tradiciji uopće i prema posebnostima osobito (dolazio je vrlo konkretno do izražaja i u financiranju institucija za istraživanje i njegovanje tradicionalne kulture i folkloru).

IV f a z a — počinje potkraj šezdesetih godina i traje do danas. Karakterizira je decentralizacija političkog, odnosno demokratizacija društvenog života i određena revitalizacija nacionalnih osjećaja. Karakterizira je i djelovanje tržišta u ekonomskim odnosima. Osim toga, mnogobrojno naglo urbanizirano stanovništvo, koje je preko noći bilo prerezalo sve niti povezanosti sa svojom jučerašnjicom, sada je u potrazi za nekim čvrstim vrednotama koje je nekad posjedovalo ali koje su se izgubile u usamljenoj gomili velikoga grada. Mnogi stoga pribje-

¹⁰ Nije to, uostalom, samo jugoslavensko revolucionarno iskustvo. Seljačka kultura dala je okrilje i alžirskoj revoluciji, i kineskoj, a i suvremenoj vijetnamskoj. To su zapazili i drugi antropolozi, npr. Zbigniew Marcin Kowalewski u diskusiji o članku: G. Dalton, *Issues in Economic Anthropology*, »Current Anthropology«, veljača 1969, vol. 10, br. 1, str. 85, 86.

gavaju vrednotama tradicionalne kulture. Tržište koje se javlja uz bok planiranju u privredi stvara pak tendencije da folklor postane roba (u turizmu i industriji zabave): razvija se folklorizam i počinje prilično neskrupulozno iskorištavanje »folklornih« resursa.

Promatrajući tako stav društva prema folkloru, diferencirali smo zapravo ljude, pojedince i grupe, s jedne strane, a s druge institucionalni sistem. Stav društva prema tradicionalnoj kulturi vidjeli smo kao interakciju jednih i drugih, kao interakciju kulturno-društvenog sistema i politike općenito, odnosno kulturne politike posebno. Kod ljudi smo zapazili poznate pojave svake urbanizacije: bijeg i konflikt sa selom iz kojega potječu, mimikriju u gradu i napokon identifikaciju sa novom sredinom, ali i pokušaje ponovnog povezivanja s vlastitim korijenima. U politici smo zapazili slične utjecaje, uz one posve ideološkoga karaktera (folklorizam sovjetskog tipa u drugoj fazi, pritisak centralizma u trećoj fazi i samoupravna kretanja ali ne bez utjecaja vrlo različitih ideoloških i vrijednosnih tendencija u četvrtoj fazi, tendencija koje još nisu sve ni identificirane).

Mada su ove faze u odnosu društva prema folkloru i tradicionalnoj kulturi evidentne, naša se etnologija a donekle i folkloristika prema svim tim pojavama nisu odredile kao znanosti. One nisu čak, mislim da se to može reći, o tome sustavno razmišljale.

Bilo je, međutim, pretežno pojedinačnih pokušaja da se na različite načine utječe na društvena kretanja, na kvalitetu folklorizma. Gotovo sve institucije u zemlji koje se bave etnologijom i folkloristikom borile su se s nepremostivim teškoćama centralističkoga razdoblja da kako-tako ugrabe i prikupe s terena seljački folklor, kao i ostale značajke naročito materijalne tradicionalne kulture, koje naglije nego ikad nepovratno nestaju.

Nije ni čudno da se u mnogih stručnjaka zbog nerazumijevanja društva (koje ni sada nije nestalo jer se sve tendencije negativnog stava prema tradicionalnoj kulturi projiciraju na suvremene stavove prema istraživanju kulture, npr. na financiranje tih istraživanja) razvila gorčina. Nije čudno što su neke etnološke i srodne ustanove stagnirale (kadrovski, teorijski, po fundusu, financijski).

Stoga su se cijele generacije stručnjaka za etnologiju razvijale u prilično konzervativnom duhu. U istraživanju se kao polazna točka uzimao pomalo mističan »narod«. Taj je pojam bio koncipiran vrlo statično. Dinamika i promjene smatrane su devijacijama, propadanjem kulture, remećenjem idilične slike. Nije se usporedo proučavalo stvaranje novog kulturno-društvenog sistema i kulturnih oblika, promijenjenih i adaptiranih novim historijskim uvjetima i društvenim odnosima. Etnologija je prema takvom shvaćanju mučenica, osuđena na tihi smrt bez sućuti.

Takvi su stavovi odjeci znanstvenih shvaćanja i književnih, odnosno političkih pokreta iz prošloga stoljeća, tadašnjih znanstvenih teorija o romantično shvaćenom »narodu« (njemački *Volk*). Pokazalo se, i to ne samo kod nas, da oni etnološku misao vode na stranputice ili u najmanju ruku na slijepi kolosijek.

Neke druge struje u etnologiji i folkloristici pokušavale su se okrenuti suvremenom društvu i kretanjima u njemu želeći odgovoriti zahtjevima tog društva, tržišta i sl. Pokušaji u tom smislu prolaze s više ili manje uspjeha, ali se ipak najčešće događa da takve stručne konzultacije nitko ne valorizira. Na njih se malo tko osvrće jer maltene svaki intelektualac kod nas misli da on o narodnoj umjetnosti i tradicionalnoj kulturi zna sve. Zapravo, svaki se naš intelektualac prema toj našoj — svojoj tradiciji odnosi vrednujući je, rukovođen često nesvjesnim implicitnim vlastitim vrednotama, koje su plod kulture iz koje potječe, odnosno životnog iskustva ako se sam akulturirao ili ako je promatrao različite tipove akulturacija oko sebe.

I tako, kao što reče Bausinger — i društvu i stručnoj javnosti nedostaje objektivizirani stav prema tradiciji i folkloru. Ili im se stavlja velik pozitivni predznak, ili još veći negativni.¹¹

A na to je potrebno upozoriti upravo sada kad u javnosti opet jednom pretežu tendencije da se taj predznak mijenja. Tendencije su, kao što smo već spomenuli, da se tradicionalnoj kulturi stave čak dva pozitivna predznaka — jedan u smislu njena što boljeg plasmata na tržištu usluga, a drugi u smislu povratka izgubljenog industrijaliziranog i denacionaliziranog sina svojoj grudi i svom »narodu«.

Bez stručne kritike određenog ugleda i bez znanstvene analize određene dubine na oba će područja dolaziti do takvih krajnosti od kojih je jedna spomenuta u uvodu ovog rada.

Uzimam stoga, prije daljih razmatranja, jedan objektivniji stav prema romantičkom pojmu »narod«, pa s tim u vezi i prema pojmu »tradicionalna kultura«. Detaljnije analize nekih suvremenih etnologa, naročito njemačkih,¹² pokazale su svu subjektivnost pojma »narod« u etnologiji. Što je to zapravo narod, koje grupe stanovništva? Je li to u sociološkom smislu jedinstven pojam? Znamo, naime, predobro da se narod sastoji od društvenih slojeva, odnosno interesno vrlo različitih grupa i klasa, koje tvore sve prije nego jedinstvenu cjelinu. A s obzirom na kulturu? Ta znamo za kulturne diferencijacije kod nas, koje pojedine regije čak više približavaju nekim evropskim prostorima negoli što ih sjedinjuju s ostalim regijama našega tla. Osim toga, još je i Ante Radić govorio o dvije kulture u narodu . . .

¹¹ H. Bausinger, *Kritik der Tradition*, »Zeitschrift für Volkskunde«, 65 Jhg., 1969/II, str. 245.

Autoru ovih redaka dogodilo se čak i to da mu je članak s tezom o potrebi objektivizacije stava prema tradicionalnoj kulturi objavljen pod naslovom koji je redakcija samostalno izmijenila, dajući mu i te kako subjektivan vrijednosni prizvuk: *Na krilima neukusa* (»Vjesnik« 19. V 1970). Isti utjecajni »Vjesnik« recenzira članak Maje Stulli o folklorizmu, intoniran slično mome, kao nevažan, zalutali stručni rad u časopis namijenjen difuziji kulture »Kulturni radnik«! (»Vjesnik«, 24. XI 1970).

¹² Vidi radove H. Mosera i grupe oko H. Bausingera, pojedine članke u »Zeitschrift für Volkskunde« kao i publikaciju »Populus Revisus« s diskusijom o položaju »tradicionalne« kulture u suvremenom svijetu. Iscrpan prikaz nekih od tih radova dala je Nives Ritig: *Uz jednu diskusiju o folklorizmu*, »Narodna umjetnost«, knjiga 7, 1969—1970.

Za znanstvenu etnološku analizu, stoga, sve značajnijom postaje kultura pojedinih društvenih grupa, međusobno utjecanje i međudjelovanje kulturno-društvenih sistema, koje će se promatrati sinkrono i dijakrono.

Netko će reći da se time suzuje područje etnološkog istraživanja. Ali ono se time zapravo proširuje jer predmet etnologije prestaju biti samo primitivne zajednice, ili »narodna kultura«, i on se širi na istraživanje različitih struktura i njihovo dinamičko međudjelovanje u vremenu i prostoru. Etnologija u tom slučaju neće ustuknuti ni pred gradom, ni pred tvornicom, ni pred bilo kojim drugim oblikom kulture. Ona će se baviti kulturno-društvenim sistemima i samim čovjekom. I to čovjekom koji određene načine mišljenja, ponašanja, određene stavove, vrednote i vrijednosne orijentacije prenosi i prenoseći mijenja, doživljavajući utjecaje pojedinih struktura i utječući na njih.

Od toga će, dakle, poći etnološko istraživanje. Pri tome se onda može postaviti novi niz pitanja, kao na primjer: koje pretpostavke zapravo određuju neku tradiciju? Koje su značajke svake tradicije? Kako se tradicija uopće stvara? Koliko dugo tradicije žive? Zašto one žive tako dugo i zašto su tvrdokorne? U kojim se uvjetima mijenjaju i u kakvim okolnostima nestaju?

U stvari, istraživanje same dinamike i promjene kulture, odnosno transformacije tradicije, omogućilo je etnologiji, odnosno kulturnoj antropologiji da dosegne neke nove, značajne razine znanstvene spoznaje.

Vraćajući se, dakle, temi postavljenoj u naslovu ovog rada, pokušat ću analizirati upravo promjene naše folklorne tradicije da bih omogućila dalje zaključivanje o položaju tradicionalne kulture u suvremenom našem društvu.

Istraživanja na području etnologije sadašnjosti pokazala su strukture bajki u filmovima, stripovima i tzv. šund-literaturi. Neki etnolozi i sociolozi uspoređuju šlagere, odnosno zabavnu glazbu s narodnom pjesmom. Neki drugi u kvizovima televizije i radija vide obnavljanje situacija kakve su se nekad stvarale uz narodne pitalice i zagonetke, a u reklamnim tekstovima neke elemente poslovia (Zar to nije i »Svako jutro jedno jaje, Agrokoka snagu daje«, »Odlično je, od Gavrilo vića je«?).¹³

U suvremenom svijetu, tvrdi Lutz Röhrich, narodne pripovijetke pretvaraju se u novele, u filmske scenarije, u nadrealistički vic.¹⁴

Da je masovna kultura rođeno mada nepriznato čedo tradicionalne kulture, dokazuje Taras Kermauner na primjeru slovenske kulture i tradicije.¹⁵

¹³ Na različite analize takvog karaktera upozorava Lutz Röhrich u članku *Das Kontinuitätsproblem bei der Erforschung der Volksprosa* u zborniku »Kontinuität?«, koji su uredili H. Bausinger i W. Brückner, Erich Schmidt Verlag, Berlin 1969.

¹⁴ Lutz Röhrich, *cit. članak*, str. 119.

¹⁵ Taras Kermauner, *Masovna kultura kao rođeno mada nepriznato čedo tradicionalne kulture*, savjetovanje Jugoslavenskog udruženja za sociologiju: *Kultura i razvoj suvremenog jugoslavenskog društva*, Split, februar 1970.

Na mnogo se primjera može pokazati kako u našoj sredini, u našoj masovnoj kulturi, o kojoj se najčešće govori pejorativno i o kojoj se misli da pretežno predstavlja import izvana, upravo najselektivnije i najefikasnije djeluju baš neki kriteriji, možda neki simboli, neka unutarnja značenja koja su se razvila u tradicionalnoj kulturi. A to se može objasniti upravo funkcijom masovne kulture u društvu. Jer »neko umjetničko djelo ili neki umjetnik u određeno vrijeme pružaju pojedincu točku oko koje će on graditi svoje društvene odnose i predodžbe o sebi samom. Identitet pojedinca djelomično se utvrđuje njegovim smještajem u promjenljive modalitete masovne kulture. Pojedinaac će biti 'moderan' ili 'nemoderan' s obzirom na akciju koju poduzima u vezi s legitimnim crtama svoje kulture. Stoga će pripadnici masovnoga društva nastojati da stalno povećavaju svoje akvizicije masovne kulture — taj čin ne mora nadilaziti kupovanje svake nove ploče nekog popularnog umjetnika.«¹⁶

Na našim TV ekranima veoma je dugo trajala kviz-emisija *Malo ja, malo ti*. Po strukturi bio je to niz pitalica i pogađaljki, a za odgovore na njih bila je potrebna više dovtljivost i sreća negoli znanje. Vrlo je bio velik odaziv ljudi koji su se željeli natjecati na kvizu a same emisije gledao je golem broj jugoslavenskih građana. Kritičari bi se ponkad zabrinuli što je taj kviz znanja zapravo kviz neznanja, jer su neki natjecatelji pokazali veliko neznanje. Ali publiku to, očito, nije smetalo. Ona kao da je vjerovala da tu i nije bitno ni odlučno znanje, nego sreća. Ona jedino nije smatrala dopuštenim da se netko previše obogati (a to je u vezi s vrednotom egalitarizma, na koju su uvjerljivo upozorili neki sociolozi),¹⁷ pa je sa zadovoljstvom pozdravljala priloge za dobrotvorne svrhe koje su dali neki sretni dobitnici i rado se oprastala od parova koji su po njenu mišljenju već premašili dopuštenu granicu milijuna.

Isto tako kod naše publike vrlo dobro prolaze emisije u dijalektu. Bez obzira na to bio to dijalekt jedne uže sredine — gledaju ih u svim krajevima zemlje (*Naše malo misto, Karađoz, Burduš*). To je i razumljivo s obzirom na velike poslijeratne migracije i na izmiješanost stanovništva. Nije, zato, teško razumjeti dijalekte, a lako je poistovetiti se s tim zaista folkloru bliskim ličnostima.

Ne smijemo zaboraviti ni nekoć slavnog Bena Quicka, jednu inozemnu seriju koja nigdje u svijetu, zajedno s njenim glavnim (inače posve prosječnim) glumcem nije imala takav uspjeh.

A taj mladić, Ben Quick, doživljavao je crno-bijele situacije u kojima je on, siromah, uvijek bio pošten i hrabar i pobjeđivao bogate i zle. Struktura, dakle, narodne priče. A i ono što mu je vjerojatno kod nas donijelo »nacionalnu« popularnost, bilo je i to što se taj mladić, pori-

¹⁶ Norman K. Denzin, *Problem in analyzing elements of mass culture: Notes on the popular song and other artistic productions*, »American Journal of Sociology«, Vol. 75, 1970, No 6, str. 1035—1038.

¹⁷ Josip Županov, *Egalitarizam i industrijalizam*, »Naše teme«, 1970, br. 2, str. 237—295.

jeklom seljak, vladao zapravo pomalo kao »bundžija«, bunio se protiv lokalne vlasti, protiv lokalnog bogataša... To je bilo ono s čime se, čini se, neka naša tradicionalna vrednovanja najlakše poistovećuju.

Analizirajući još jedan fenomen masovne kulture — strip, France Zupan dolazi do zaključka da je među likovima domaćih stripova najveću popularnost u Sloveniji dobio ne snalažljiv i prefrigan Zvitorepec (lisica), nego hrabar Lakotnik (vuk), »koji se pre svega interesuje za dobro jelo i koga obično ostala dvojica smatraju za nezalicu, za naivnog. Međutim, upravo ovako glupom kakav jeste — sve mu uspeva!¹⁸ A simpatičan je publici zato što pobjeđuje jače, autoritativne ličnosti prostodušnošću i smjelošću. Lik nije nepoznat u folklornoj tradiciji, pa mu je u tome vjerojatno i korijen suvremenog uspjeha.

Svi ovi primjeri, a jedna pedantna kulturno-antropološka ili folkloristička analiza našla bi ih i znatno više, govore zapravo o selektivnom, diferenciranom djelovanju jučerašnjih struktura u suvremenoj masovnoj kulturi, o djelovanju i međudjelovanju različitih činilaca na jednoj unutarnjoj implicitnoj razini.

Ali jednako se tako može govoriti i o međudjelovanjima tradicionalnih struktura, suvremenih društvenih potreba i tržišta na eksplicitnoj razini.

Takav jedan eksplicitni oblik jest činjenica da uza sve mnogobrojne promjene tradicionalne kulture još uvijek kod nas ima krajeva u kojima živi originalno folklorno stvaralaštvo (čak i ne stagnira). Kad bismo pokušali konstruirati neki kontinuum promjena, onda bismo to mogli uzeti kao prvu stepenicu. Dalje se pak stepenice prikazuju kao otvoreni oblici transformacije.

Pokušat ću zasad pokusno klasificirati razine transformacije folklorne umjetnosti u suvremenom životu. Istraživanja do kojih će jednom i kod nas valjda doći donijet će zacijelo značajne ispravke tog pokušaja.

Dakle, zasad razine transformacije tradicionalne folklorne umjetnosti u suvremenu, masovnu vidim ovako:

1. folklorna umjetnost živi u čistim oblicima,
2. ona uvelike prosperira u svom drugom životu — folklorizmu i transformira se u masovnu kulturu, i to na više načina:
 - a. zadržavajući tradicionalne oblike, koje samo djelomično modifikira prema modernima,
 - b. zadržavajući samo neke elemente tradicionalnih oblika, bezobzirno se uključuje u tržište tzv. moderne masovne kulture, i
 - c. pružajući modernoj umjetnosti ili masovnoj kulturi neke svoje motive, ritmove ili sadržaje.

Ad 1. Folklorna umjetnost u nekim našim krajevima još uvijek živi i razvija se. O tome govore objavljene i neobjavljene zbirke suvremene narodne poezije i proze s priložima koji su posve u stilu, odnosno unutar struktura tradicionalne folklorne umjetnosti. Takvu umjet-

¹⁸ France Zupan, *Masovna kultura — strip*, »Kultura«, časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturne politike, Beograd 1970, br. 2, str. 23—56.

nost — u malim društvenim sredinama u kojima je nastala — masovna kultura zasad još nije istisnula.

Ad 2. Poseban je fenomen druga egzistencija folklora. To nije samo naš fenomen i problem, nego je poznat i u drugim evropskim zemljama, a bit će u budućnosti sve više poznat i u obje Amerike, u Africi, Aziji, u zemljama u razvoju itd. To nije ni nov fenomen; zabilježen je u Švicarskoj i Austriji još u 18. stoljeću, a Maja Stulli našla je dokaze folklorizma u nas u doba ilirskog pokreta i upozorila na te pojave kod nas, sada.¹⁹

Bit je folklorizma čini se u tome što male zajednice sa svojom jednostavnom tehnologijom, uključivši npr. tehnologiju glazbenih instrumenata i tehnologiju komunikacija koje su stvarale folklornu umjetnost, i kod nas sve više nestaju, a difuziju umjetničke poruke preuzimaju radio, televizija, film i ploče.

A kako nestaju te zajednice, tako se i folklorno transformira u masovno. I to se događa uz tržište masovne kulture, pa transformirana folklorna umjetnost na određen način mora priznavati njegove zakone.

Tako dolazimo do neposredne transformacije folklorne umjetnosti u masovnu. Transformacija se događa raznolikim putovima i načinima, od kojih mnogi po mišljenju stručne kritike nisu ni estetski na dopuštenoj razini, niti imaju određene kvalitete, a osim toga ni svako i malo obrazovano uho ili oko ne može ih prihvatiti. Drugim riječima, transformacija donosi sa sobom devijantne oblike.

Spomenula sam tri mogućnosti transformacija tradicionalne umjetnosti u suvremenu masovnu. Pokušat ću ih ilustrirati na primjerima zabavne glazbe.

a. Ima slučajeva da se neki tradicionalni oblici narodne umjetnosti gotovo nedirnuti prenose u suvremeni svijet i suvremena sredstva masovnih komunikacija.

Takav su jedan primjer dalmatinske klape. One postoje od davnina u našim primorskim gradićima i mjestima; organizirane su pretežno neformalno. Skupljale su se tako grupe mladića, pjevale bi nekoliko proljeća, jeseni i ljeta, ili na rivi, ili pod prozorom kakve ljepotice, ili u »oštariji«, a bilo je za vrijeme rata i takvih slučajeva da se cijela klapa zajedno s gitarom povukla iz gradića u partizane (gdje iz razumljivih razloga nije sačuvala integritet). Melos klapa je specifičan, premda nije seljački niti apsolutno »izvorni« narodni jer im se prilično lako mogu dokazati utjecaji sa strane, bilo s Mediterana, bilo iz drugih geografskih širina i dužina.

Klape su nakon oslobođenja bile gotovo nestale, primorski i dalmatinski gradići proživljavali su migracije i promjene koje su poremetile njihov život i navike. (Tu i tamo, u Zagrebu, u kakvom »portunu«, npr. na Trgu Republike, znala se koji put čuti kakva dalmatinska melodija koju bi zapjevala ad hoc stvorena migracijska klapa).

Ali eto, posljednjih godina vidimo ih opet, i to ne samo na pjacama, rivama i skalinama, nego gotovo formalizirane — na TV ekrana

¹⁹ Maja Bošković-Stulli: *O suvremenom folklorizmu*, »Kulturni radnik«, 1970, 5, str. 45—66. (Isti članak proširen uvodnim poglavljem o ilirizmu: »Zbornik za narodni život i običaje«, 45, 1971, str. 165—186.)

nima. Njihova pojava na televiziji bila je osvježenje. Neki su, međutim, zažalili što klape, mada pjevaju jako dobro i lijepo i u duhu »narodne«, »čiste«, izvornosti, nisu ipak više one stare klape čim su stale pred TV kamere. Pri tome se zanemaruje da klapâ vjerojatno više i ne bi bilo kad ne bi bilo TV ekrana. Duh i mentalitet malog primorskog gradića nije više onakav kakav je bio prije tridesetak, četrdesetak godina, ljepotica prije očekuje pjesmu po željama s radija nego serenadu, u »oštariji« stoji juke-box a mladići imaju i prečega posla i drugačijih zabava nego da pjevaju na rivi. A da su klape ipak još uvijek ili ponovo tu, nije li zasluga TV kamera, zbog kojih će se klape, naravno, obući malo drugačije, približiti današnjem vremenu i današnjim zahtjevima. Uostalom, i sebi samima, jer nisu muzejski izložci nego mladići od krvi i mesa.

Klape su, očito, sretan i uspješan put transformacije folklorne umjetnosti prema masovnoj, olakšan i time što su i nikle u urbanoj sredini.

b. Nove narodne pjesme to nisu. One imaju izvanredno veliku prođu, pjevači koji ih pjevaju jako su popularni. Tako dok neka ploča zabavne glazbe bilježi rekord ako se proda u 50.000 primjeraka, Lepa Lukić, Safet Isović i dr. redovito jamče svojim producentima nakladu od 100.000 komada. Mnoge lokalne i »nelegalne« radio-stanice i ne emitiraju drugo nego nove narodne pjesme. *Zvuci rodnog kraja*, priredba za naše iseljenike u Zapadnoj Evropi, također se zasniva na njima i iza ziva jecaje u dvoranama u tuđini. Gotovo se ništa pozitivno ne može reći o novim narodnim pjesmama. Tekstovi su više nego banalni, aranžmani neprikladni i nestručni, i tako dalje, i tako dalje. Pa ipak. Prodaju li se ploče novih narodnih pjesama samo zato što su proizvođači tih ploča nesavjesni i žele na najbeskrupulozniji način postići financijski efekt? Da li se radi samo o gruboj komercijalizaciji i proizvodnji bofl-robe, o jednoj »umjetničkoj« i poslovnoj politici bez dublje perspektive? Ili je možda posrijedi i nešto drugo? Jedna usporedna analiza tekstova originalne narodne poezije i novih narodnih pjesama možda bi pokazala da ona prva govori o realnom svijetu koji je vjekovnim iskustvom i umjetničkim osjećajem transponiran u umjetnički izraz, dok ova druga govori o imitaciji, patvorini, o klišeju potrošačke budućnosti. Je li ta imitacija ono što privlači u potrošačkom društvu, u borbi za uspjeh, u svakodnevnoj nesigurnosti, dajući u isto vrijeme, u nekom detalju, oslonac na ono čvrsto što je u prošlosti postojalo?

Za ilustraciju koliko je problem u tom obliku prisutan može poslužiti i ovo. U jednoj anketi koja je u ljeti 1970. provedena u oko 900 domaćinstava u pet naselja u Zagrebu²⁰ postavljeno je pitanje o tome vole li građani zabavnu, narodnu ili ozbiljnu glazbu. Nešto preko polovice ispitanika izjavilo je da voli narodnu glazbu, a nešto manje od polovice voli zabavnu (ozbiljnu glazbu voli 14 posto ispitanika). Građani u pretežno seoskim naseljima (Špansko, Sopnice) većinom su se opredijelili za narodnu. Ali i u novim urbaniziranim cjelinama, kao što su

²⁰ Stipe Šušvar i suradnici, *Sociološki aspekti urbanizacije Zagreba i zagrebačkog područja*, Institut za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1970.

Gornja Dubrava, Zapruđe i Grana, postotak onih koji preferiraju narodnu glazbu kreće se između 40 i 47 posto, što govori u prilog tezi o »novoj narodnoj glazbi« kao elementu društveno-kulturne adaptacije.

c. Međutim, tradicionalna umjetnost može utjecati na masovnu i posredno, svojim motivima, dajući joj inspiraciju i osobit duh. Ne onaj egzotičan, zanimljivo »primitivan«, onaj koji šokira blazirane strance i koji im pokazuje da eto tu, usred Evrope, — imamo i taj balkanski primitivizam i nudimo im ga umjesto strip-tiza u barovima, uz bok s koktarnicama za devize.

Putovi pronalaženja vlastite osobitosti su najteži. Mi ih (za razliku od Finaca) još čekamo u dizajnu, arhitekturi pa čak i modi. Kažem čekamo jer se ne primjećuje da ih tražimo.

A baš su ti folklorni motivi pomogli, naravno pored ostalih faktora, uspjehu *Sakupljača perja*. Možda bi se mogli naći ponegdje i u uspjehu naših naivaca (slikanje na staklu seljačka je tradicija, kojom se bavi i etnologija). Bio ih je uspješno našao i Gotovac i drugi u ozbiljnoj muzici.

U zabavnoj muzici to pronalazi festival kajkavskih popevki i neki drugi.²¹ Na ostalim područjima masovne kulture gotovo se i ne zapažaju.

Kako vidimo, putovi transformacije folklorne tradicije vrlo su složeni. Analiza svih, pa čak i onih krajnje devijantnih varijanata (dakle neukusnih, neumjetničkih) mogla bi stvoriti predodžbu o pravoj mjeri u odnosu folklornog i masovnog. Takva svijest u stručnoj javnosti, kod producenata industrije zabave mogla bi, nadamo se, uroditi kvalitetom transformacije, odnosno objektiviziranim stavom.

Stoga, na kraju ovog razmišljanja nije nezanimljivo razmotriti i neke podatke o tome kako se današnji mladi ljudi kod nas odnose prema tradiciji.

Jedan prilično indikativan podatak o stavu suvremenih mladih ljudi prema tradicionalnoj kulturi dobiven je u jednom ispitivanju studenata Ekonomskog i nekih drugih fakulteta u Zagrebu. Istraživala su se zapravo implicitna vrednovanja metodom specijalno konstruirane check-liste, nekom vrstom »semantičkog diferencijala«. Ispitanicima je predložen popis od pedesetak pojmova a oni su morali odrediti kakav osjećaj pojedini od tih pojmova kod njih izaziva: ugodan, neugodan ili neutralan. Bilo je ukupno 331 ispitanika. Pojmovi uz koje možemo pretpostavljati o vrednovanju tradicionalne kulture bili su »seljak«, »Božić« i »narodni plesovi«.

²¹ Kako je sve to složeno, pokazuje polemika o narodnoj, odnosno Golobovoj popevki koja je izvedena na festivalu u Krapini 1970, vođena na stranicama »Večernjeg lista« između čitalaca i organizatora festivala. Varijante jedne narodne pjesme Golob je podesio i od više njih napravio tekst za zabavnu melodiju. Što je tu narodno a što Golobovo, nitko ne može presuditi. Nas to i ne zanima, ali cijela stvar odlično ilustrira putove transformacije.

(Vidi: *Golobova popevka*, »Večernji list«, 28. IX 1970, str. 20. i *I narodna i 'Golobova' popevka*, »Večernji list«, 12. X 1970, str. 20).

O s j e ć a m s e:

P o j a m	ugodno	neugodno	svejedno
seljak	49,5	10,0	40,2
narodni plesovi	60,4	8,2	31,4
Božić	51,1	9,6	39,3

Vidimo da su »narodni plesovi« dobili najjači emocionalni pozitivni odaziv, dok su osjećaji u pogledu »Božića« i »seljaka« u toj populaciji podijeljeni između pozitivnog i neutralnog a to bi također moglo govoriti o određenoj prijelaznoj ulozi tradicije u ovoj mladoj populaciji.²⁷

Naravno, ova su pitanja u tom istraživanju bila samo usputna pa zasad ne možemo rezultatima davati neko šire značenje. Ipak, i ovo upozorava na relevantnost postavljanja pitanja.

Pa kad bismo sada pokušali izvući neki zaključak iz svih ovih razmišljanja, valjalo bi možda reći ovo:

Naša tradicionalna kultura i umjetnost dio su našeg suvremenog društva i kulture; u suvremenom društvu i kulturi tradicionalna kultura i umjetnost imaju svoje funkcije i djeluju u procesima adaptacije i promjene društveno-kulturnog sistema.

Znanstvena i društvena kritika pretežno su sklone da te funkcije promatraju kao devijacije, odstupanja od lijepog i dobrog, tradicionalnog ili zamišljenog, idealnog novog. Zato se ne suočavaju s istinskim problemima, ne analiziraju ih s dužnom pažnjom i dovoljno duboko.

A time zapravo gube i znanost i društvo. Jer samo znanstvena kritička analiza mogla bi pomoći da se uklone neobjektivni — bilo pozitivni, bilo negativni predznaci predmetu našeg istraživanja.

S u m m a r y

THE ROLE OF TRADITIONAL CULTURE IN CONTEMPORARY SOCIETY

The hypothesis advanced in this study is that patterns of traditional culture are present in the contemporary socio-cultural system in Yugoslavia.

New socio-anthropological research seems to point towards an impact of traditional culture on behavior of individuals as well as groups, often on unexpected levels.

Interesting differences can be observed, for instance, in saving behavior in different constituent republics; private savings in Slovenia and Macedonia are proportionally higher than in other republics or regions. Although saving behavior in Slovenia may be explained by a more advanced level of economic development, it is not the case in Macedonia, which is one of the

²⁷ Rezultati istraživanja djelomično su objavljeni u mom radu *Pretpostavke za istraživanje vrednota budućnosti*, Ekonomski institut, Zagreb 1970.

less developed republics. There exists ethnographic evidence of the fact of greater propensity to money saving in traditional Macedonian culture, even during the Turkish occupation.

Or to take another example: an analysis of folk poetry about the sea points to a differentiation of two value orientations — a continental one and a maritime one. The former, characterized by a failure to understand the sea intimately, had a strong impact on the maritime policies of the country between the two wars and after the World War Two. Consequently, Yugoslavia, although a maritime country, lacked, until recently, an effective maritime policy.

Other indications of the presence of aspects of traditional culture in contemporary society are analyzed, among others conflicts over pasture land between nomadic herdsmen and local peasants, well-known in the past, occurring each autumn and involving even modern institutions. The topic was debated in the Croat parliament in 1968.

In this context, attitudes of the contemporary urban society towards traditional culture are indicative. During the last 30 or 35 years the importance attached to traditional culture has varied, ranging from its acceptance during the national war of liberation, which was conducted within the framework of peasant culture, to its negation immediately after the war and its gradual revitalization in recent times.

An analysis of mass culture, in the second part of the study, is meant to contribute to an understanding of the continuity of traditional culture. The problem of »folklorismus« is also seen as a way of adaptation of rural migrants to the new environment and to urban culture (»new« folk songs, folk festivals, revitalization of traditional singing groups — *klape*). It seems that the most popular television shows (even of foreign production) are those which have the structure of folk tales and riddles, or those written in a specific dialect.

To an educated ear or eye, some of the adaptations of traditional folk culture to mass culture appear deviant, unartistic. Therefore, that part of mass culture which is linked with the traditional is approved by the broad audiences and disapproved by the intellectuals, experts or critics.

It is for these reasons, in the author's view, that the transformation of the contemporary socio-cultural system cannot be properly understood without socio-anthropological study.

(Translated by Vladimir Ivir)